

THE ROLE OF WOMEN IN PROMOTING PEACE IN FERDOWSI'S SHAHNAMEH

HASAN SHAHRYARI¹ | ALI SOLEIMANI²

1 PhD in Persian Language and Literature (Epic Orientation) from Qom University and Secretary of the Iranology Department of the Samt Organization, Tehran, Iran. hasan69shahryari96@gmail.com

2 Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Lorestan University, Khorramabad, Iran. soleimani.a@lu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

16 Feb 2026

Revision

25 Apr 2026

Accepted

28 Apr 2026

Published online

5 May 2026

https://heroic.lu.ac.ir/article_735321.html

Keywords:

Ferdowsi Shahnameh,

Women, Peace,

Diplomacy, Iranian

Culture.

ABSTRACT

In the tradition of Iranian thought, peace is a concept beyond the absence of war and is related to justice, rationality and social cohesion. Ferdowsi's Shahnameh is not only a narrator of battles, but also an arena for recognizing the soft mechanisms of power and actions affecting the reconciliation and establishment of social order. In the meantime, women in Ferdowsi's narratives appear not as passive personalities, but as wise and influential agents in sensitive situations and have a distinct role in the process of peace and the reduction of conflicts. This research with a descriptive-analytical approach and through the content analysis of the index samples of Shahnameh stories, analyzes the presence and role of women in peace processes. The main focus is on identifying the patterns of behavior and mechanisms that are reflected in their interactions with power and decision-making, and shows how soft tools can open different paths to conflict management in the heart of an epic text. Findings show that the role of women in the Shahnameh can be traced to various levels of peace - from micro to macro areas - some of which find ritual and structural aspects. Findings show that women in Shahnameh, in addition to protecting family and ethnic values, have an effective role in establishing "positive peace" with their wisdom and prudence. Sindakht mediated between Iran and Kabul, Katayoun, through political ties with Goshtasp, Hoday and Borandokht in organizing the country after the riots, as well as the women of Horom in accepting reconciliation, each gave a face of women's peaceful activism. They open. Such an attitude transcends the audience's view of war narratives and invites them to understand the more hidden layers of the concept of peace in the Shahnameh.

Cite this article: Shahryari, H.& Soleimani, A., (2026). The role of women in promoting peace in Ferdowsi's Shahnameh, *Journal of Heroic Literature*, 3(5), pp: 112-130.

© 2026

"Authors retain the copyright and full publishing rights"

 10.22034/heroic.2026.3.5.06

Publisher: Lorestan University

Introduction

The Shahnameh of Ferdowsi, as a foundational text of Iran's national epic, reflects value systems, power structures, and patterns of social interactions within a historical and mythical context. While the central focus of the epics often revolves around war, male heroism, and political-military conflicts, a detailed examination of the underlying layers of this work reveals the strategic presence and agency of women in decision-making arenas. This research recognizes the necessity that peace is not merely the "absence of war," and seeks to reinterpret the role of women in the Shahnameh through the lens of "peace-making" and "crisis management." The main issue of this study is how women guide the transition from violence to peace in the crisis situations of the Shahnameh. In this context, the question arises about the methods through which women, using soft power tools, have been able to prevent the collapse of social systems and the occurrence of devastating wars through normative actions. This study aims to present a fresh perspective on the status of women in the Shahnameh as active agents of peace in the history of Iranian thought, which can suggest practical models for conflict resolution in the contemporary world.

Method

This research was conducted using qualitative content analysis and a descriptive-analytical approach. The unit of analysis consists of peace-making actions of women in the narratives of the Shahnameh, from which data was extracted. These actions were then categorized based on their impact level into three categories: micro (individual/family), meso (group/local), and macro (governmental/intergovernmental). In the elucidation phase, frameworks of peace studies—specifically Galtung's positive peace and the normative action tradition in Habermasian thought (communicative action based on values and rational agreement)—were employed to reinforce the arguments, demonstrating how women act in the direction of preventing war.

Results

The analysis of the data revealed that the presence of women in the Shahnameh operates effectively at three levels: micro, meso, and macro in reducing tensions and preventing conflicts:

Micro Level: Women such as Sindokht and Katayoun facilitate peace and tranquility in the smallest social units through managing family relationships, mediating personal conflicts, and exercising moral influence over the decisions of their close ones.

Meso Level: Women like Gordiyeh play roles in political alliances, while Hodaya and Borandokht contribute through strategic administration and creating cohesion among groups and clans, assisting in lowering local conflicts and stabilizing relationships at the inter-group level.

Macro Level: On a larger scale, prominent examples include the women of the city of Heroum, who, through wise displays of preparedness, ethical reasoning, and the provision of peaceful solutions, managed to dissuade Alexander from war and prevent a major conflict.

Overall, the data indicates that women's tools are predominantly centered on soft power, mediation, dialogue, and treaty-making, and these actions across various social layers create diverse pathways for reducing violence and preventing war.

Conclusions

The findings of this research indicate that women in the Shahnameh, regardless of their social status or level of agency, are dynamic and influential factors in peace processes and war prevention. Their active and purposeful presence, whether in private and family spheres, social interactions, or in the realm of high-level policy-making, testifies to the irreplaceable role of women in the epic historiography of Iran. This study shows that women's tools largely fall within the domain of "soft power," including:

- Verbal and Moral Influence: Affecting the decisions of men and leaders through reasoning, counsel, and admonition.
- Mediation and Diplomacy: Establishing communication between conflicting parties and finding peaceful solutions.
- Alliance Building: Utilizing political marriages and establishing kinship relations to strengthen peace.
- Collective Action: Peaceful protest and offering alternative solutions in critical situations.

These instances resonate with sections of peace sociology theories, particularly the concepts of "positive peace," as emphasized by Galtung which focuses on structural and cultural processes that create sustainable peace; and Habermas's "communicative action," which underscores the importance of dialogue and understanding in social relations

نقش زنان در پیشبرد صلح در شاهنامه فردوسی

حسن شهریاری^۱ | علی سلیمانی^۲

۱ دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی (گرایش حماسه) دانشگاه قم و دبیر گروه ایران‌شناسی سازمان سمت، تهران، ایران. hasan69shahryari96@gmail.com
۲ نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. soleimani.a@lu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	در سنت اندیشه ایرانی، صلح مفهومی فراتر از فقدان جنگ است و با عدالت، خردورزی و انسجام اجتماعی پیوند دارد. شاهنامه فردوسی نیز صرفاً روایتگر نبردها نیست، بلکه عرصه‌ای برای شناخت سازوکارهای نرم قدرت و کنش‌های مؤثر بر آشتی و تثبیت نظم اجتماعی است. در این میان، زنان در روایت‌های فردوسی نه به‌عنوان شخصیت‌های منفعل، بلکه به‌منزله عاملانی خردمند و تأثیرگذار در موقعیت‌های حساس ظاهر می‌شوند و در روند صلح و کاهش منازعات نقشی متمایز دارند. این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی و از طریق تحلیل محتوای نمونه‌های شاخص از داستان‌های شاهنامه، به واکاوی چگونگی حضور و نقش‌آفرینی زنان در فرایندهای صلح می‌پردازد. تمرکز اصلی بر شناسایی الگوهای رفتاری و سازوکارهایی است که در تعاملات آنان با قدرت و تصمیم‌گیری بازتاب یافته و نشان می‌دهد چگونه ابزارهای نرم می‌توانند در دل یک متن حماسی، مسیرهای متفاوتی برای مدیریت تعارض بگشایند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد نقش زنان در شاهنامه را می‌توان در سطوح متنوع صلح - از عرصه‌های خرد تا کلان - پی گرفت که پاره‌ای از آن‌ها جنبه‌ای آیینی و ساختاری می‌یابند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد زنان در شاهنامه علاوه بر پاسداری از ارزش‌های خانوادگی و قومی، با خرد و تدبیر خود در استقرار «صلح مثبت» نقشی مؤثر دارند. سیندخت با میانجی‌گری میان ایران و کابل، کتایون از راه پیوند سیاسی با گشتاسپ، همای و بوران‌دخت در سامان‌بخشی کشور پس از آشوب و همچنین زنان شهر هرورم در پذیرش آشتی، هر یک چهره‌ای از کنشگری صلح‌جویانه زنان را بازمی‌نمایند. چنین نگرشی نگاه مخاطب را از روایت‌های جنگی فراتر برده و او را به درک لایه‌های پنهان‌تر مفهوم صلح در شاهنامه فرا می‌خواند.
تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۷ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۵ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۸ انتشان: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵	
 https://heroic.lu.ac.ir/article_735321.html	
کلیدواژه‌ها: شاهنامه فردوسی، زنان، صلح، دیپلماسی، فرهنگ ایرانی.	

استناد: شهریاری، حسن و سلیمانی، علی. (۱۴۰۴)، نقش زنان در پیشبرد صلح در شاهنامه فردوسی، دوفصلنامه ادبیات پهلوانی، ۳ (۵)، ۱۱۲-۱۳۰.

۱. مقدمه

در لغت‌نامه‌ها واژه «صلح»، تعریف و گستره معنایی مشخصی دارد؛ دهخدا «صلح» را مقابل «حرب و جنگ» و به معنای «آشتی، سازش، تراضی میان متنازعیان و نوعی از عقود» دانسته است (دهخدا: ذیل مدخل). معین نیز این واژه را در معانی: «آشتی کردن، دوستی و عقدی که دو طرف در مورد بخشیدن چیزی یا گذشتن از حقی در مقابل هم تعهد می‌کنند»، آورده است (معین: ذیل مدخل). عمید نیز معتقد است صلح یعنی «دست کشیدن از جنگ با عقد قرارداد، دعوی را با قرار و پیمانی بین خود حل و فصل کردن، آشتی و سازش با پیروان مذاهب مختلف و سازگاری با دوست و دشمن» (عمید: ذیل مدخل). برخی دیگر نیز معتقدند صلح به معنای شرایط عادی و بدون جنگ یک ملت یا گروهی از ملت‌های جهان است (Kurtz & Turpin, 2022: 1549). با وجود این، صلح در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل مفهومی چندبعدی و پیچیده دارد که هم در نظریه و هم در عمل دارای لایه‌های مختلفی است. از منظر سنتی، دو رویکرد اصلی به صلح مطرح شده است: صلح منفی و صلح مثبت (Galtung, 1985: 145). صلح منفی به معنای فقدان خشونت مستقیم یا جنگ و به‌عنوان حداقل سطح از صلح شناخته می‌شود و بیشتر بر پیشگیری از درگیری‌ها و حفظ ثبات ظاهری تمرکز دارد. در این چارچوب، دیپلماسی و گفت‌وگوی سازنده با رعایت حقوق طرف‌های درگیر، ابزاری کلیدی برای ایجاد ثبات و امنیت جهانی محسوب می‌شوند و نقش اساسی در کاهش تنش‌ها ایفا می‌کنند (Nozick, 1974: 57). در مقابل، صلح مثبت یا ایجابی، فراتر از نبود جنگ، شامل ایجاد امنیت، آرامش و شرایطی است که تهدید بالقوه و بالفعل همواره کنترل و مدیریت شود. این نوع صلح مستلزم حضور عدالت، حقوق بشر، نهادهای اجتماعی پایدار و ارزش‌های اخلاقی پذیرفته شده در جامعه است و فرایندی بلندمدت و ساختاری محسوب می‌شود که تحقق آن نیازمند اصلاحات فرهنگی، نهادی و اخلاقی است (ولی، ۱۳۷۰: ۳۳۶؛ محمدنژاد و نوروزی، ۱۳۷۸: ۱۹۱). تحقیقات معاصر نشان می‌دهد که صلح نه تنها نتیجه توافقات رسمی یا مذاکرات سیاسی، بلکه محصول رفتارهای روزمره، ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای اجتماعی پذیرفته شده در زندگی جمعی است. یوهان گالتونگ بر این باور است که «صلح پایدار زمانی حاصل می‌شود که ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی به رفتارهای روزمره افراد تبدیل شده باشد» (Galtung, 1969: 14-16). این دیدگاه، صلح را نه صرفاً به عنوان غیاب نزاع، بلکه به عنوان تجربه‌ای فعال و ساختاری که شامل عدالت، مدارا و همزیستی اخلاقی است، معرفی می‌کند. با توجه به این نگرش، می‌توان گفت که صلح هم سازوکار و ابزار کاهش منازعات است و هم هدفی ایجابی که تحقق آن مستلزم مشارکت فعال جامعه، رعایت اصول اخلاقی و ایجاد هنجارهای اجتماعی است. در سنت ایرانی، صلح فراتر از نبود جنگ معنا یافته و با عدالت، مدارا، همزیستی اخلاقی و حفظ پیوندهای اجتماعی پیوند خورده است. در این سنت، صلح یک آرمان اخلاقی صرف نیست، بلکه تجربه‌ای واقعی و ساختاری است که در طول تاریخ با توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی شکل گرفته و به حفظ انسجام و ثبات جامعه کمک کرده است. چنین نگرشی به صلح، بستر مناسبی برای ظهور نقش‌های میانجی‌گرانه زنان و مردان فراهم

می‌کند و نشان می‌دهد که آشتی و صلح، فرآیندی چندسطحی و اجتماعی است، نه صرفاً نتیجه تصمیمات یک یا چند فرد (فاضلی، ۱۴۰۳: ۲۷).

شاهنامه فردوسی، اثر ملی و سترگ ایران، بازتاب‌دهنده همین نگرش فرهنگی و تاریخی است. این حماسه، علاوه بر روایت نبردها و پهلوانی مردان، به مسائلی چون: عدالت، خرد، اخلاق فردی و اجتماعی، پیوندهای خانوادگی و حکمرانی نیز می‌پردازد. بسیاری از داستان‌ها نشان می‌دهند که مردان پهلوان یا پادشاهان در بزنگاه‌های جنگ و صلح با ابزارهایی مانند پیمان، مذاکره یا فداکاری، مسیر آشتی را هموار می‌کنند. این امر نشان می‌دهد که صلح در شاهنامه، مفهومی فراتر از غیاب نزاع و مبتنی بر خرد و اخلاق است و به‌طور ضمنی قواعد و هنجارهای اجتماعی را تبیین می‌کند. با وجود این، شاهنامه صرفاً مردسالارانه نیست و زنان نیز در نقش‌هایی صلح‌ساز و میانجی‌گرایانه ظاهر می‌شوند. منتهی، «زن و صلح، بنا به مقتضیات نوع ادبی حماسه، هیچ یک در لایه بیرونی متن ظاهر نمی‌شوند و در سطح روایت حماسی محوریت ندارند. جهان شاهنامه، به عنوان اثری حماسی، از حیث روساخت و لایه عینی متن، جهانی پدرانه - مادرانه است و جهان مادرانه - زنانه تنها در ژرف‌ساخت و بطن آن در جریان است. جهان زنانه - مادرانه آثار حماسی، لایه درونی و متن پنهان اثر است، خواه در ایلید و ادیسه هومر باشد و خواه در شاهنامه فردوسی» (بهفر، ۱۴۰۱: ۷۵). زنان نه تنها در سطح خانوادگی و خرد، بلکه در سطوح میانی و کلان نیز می‌توانند اثرگذار باشند و با خرد جمعی، تدبیر، نفوذ اخلاقی و مدیریت روابط انسانی، از بروز جنگ و خشونت جلوگیری کنند. نقش زنان در این حماسه، شامل میانجی‌گری‌های مستقیم و غیرمستقیم، تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیرندگان محلی و حکومتی، بهره‌گیری از سنت‌ها و آداب فرهنگی و بازسازی روابط آسیب‌دیده است. با وجود اهمیت این نقش‌ها، پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر پهلوانی مردان و رویدادهای جنگی تمرکز داشته و نقش زنان در فرایند صلح کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با محوریت بررسی نقش زنان در روند صلح‌آفرینی شاهنامه، درصدد است این خلأ علمی را پر کرده و نشان دهد که چگونه زنان با بهره‌گیری از خرد، اخلاق و کنش‌های فعالانه، در سه سطح خرد (خانوادگی)، میانی (درون‌کشوری یا اجتماعی) و کلان (بین‌سرزمینی و حکومتی)، فرایندهای صلح و آشتی را شکل می‌دهند و موجب پایداری اجتماعی می‌شوند.

۱-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

این پژوهش از آن رو ضروری است که با وجود حجم مطالعات گسترده درباره شاهنامه، نقش زنان عمدتاً در حاشیه روایت‌های پهلوانی و جنگی مردان قرار گرفته و کنش‌گری فعال آنان در عرصه صلح‌سازی و دیپلماسی مورد غفلت واقع شده است. بنابراین، مقاله حاضر با پُر کردن این خلأ پژوهشی، به بازخوانی شاهنامه از منظر مطالعات صلح (با بهره‌گیری از بخش‌هایی از نظریه صلح مثبت یوهان گالتونگ، صلح‌پژوه معاصر نروژی) می‌پردازد و از این رهگذر، هم‌الگوهای بومی خردورزی و مدیریت غیرخشونت‌آمیز تعارض را در فرهنگ ایرانی آشکار می‌سازد و هم نگرش تک‌بعدی و کلیشه‌ای نسبت به جایگاه زن در متون حماسی را به چالش می‌کشد.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

- زنان در شاهنامه با چه سازوکارهایی در روند ایجاد صلح و کاهش تنش‌ها نقش آفرینی می‌کنند؟
- در شاهنامه ابزارهای قدرت نرم به کار گرفته شده توسط زنان برای پیشبرد صلح کدامند؟
- صلح آفرینی زنان شاهنامه در کدام یک از سطوح خرد، میانی و کلان اتفاق می‌افتد؟
- کنش صلح طلبانه زنان شاهنامه، معطوف به «صلح منفی» است یا «صلح مثبت»؟

۱-۳. پیشینه تحقیق

پژوهشگران متعددی در سالیان اخیر به بررسی جایگاه و نقش زنان در حماسه ملی ایران پرداخته‌اند. این مطالعات از زوایای گوناگونی به شخصیت‌ها و کنش‌های زنانه نگریسته‌اند که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود: جلال خالقی مطلق (۱۴۰۲) در کتاب *زنان شاهنامه*، به تحلیل جایگاه زن در ساختار اجتماعی و خانوادگی جامعه‌ای که فردوسی به تصویر کشیده، پرداخته است. این اثر بینشی کلان در مورد موقعیت زنان در بستر فرهنگی شاهنامه ارائه می‌دهد. زهرا مهذب (۱۳۷۴) در کتاب *داستان‌های زنان شاهنامه*، به بررسی دقیق حوادث و رویدادهای پیرامون زنان شاهنامه و تحلیل واکنش‌های آنان پرداخته و نقش‌های ایفا شده توسط زنان را در ارتباط با پذیرش یا عدم پذیرش جامعه ایرانی مورد ارزیابی قرار داده و دیدگاه‌های مختلفی را در این زمینه مطرح کرده است. قدمعلی سرامی (۱۳۹۲) در *از رنگ گل تا رنج خار* به رویکردی شخصیت‌شناسانه روی آورده و به تفصیل به تحلیل ابعاد گوناگون شخصیت زنان در شاهنامه می‌پردازد که این امر در فهم انگیزه‌ها و کنش‌های آنان بسیار راهگشاست. در حوزه مقالات، حسین علی‌نقی (۱۳۹۰) در مقاله «تحلیل شخصیت و نقش زنان در داستان‌های شاهنامه» به تحلیل جامعی از نقش‌های متنوع زنان، اعم از ابعاد مثبت و منفی آن‌ها در روایت‌های شاهنامه پرداخته است. این مقاله به شناسایی وجوه مختلف حضور زنان در داستان‌های حماسی کمک می‌کند. افزون بر این، مرضیه یحیی‌پور (۱۳۸۶) در مقاله «بررسی تطبیقی سیمای زنان در شاهنامه فردوسی و جنگ و صلح تولستوی» معتقد است که فردوسی و تولستوی، بر این باورند که زنان نیک‌سیرت، با تکیه بر اصالت خانوادگی و رعایت موازین اخلاقی، نقش مؤثری در بقا و ایجاد آرامش در خانواده ایفا کرده و در نهایت پاداشی شایسته در زندگی دریافت می‌کنند؛ در مقابل، زنان بدسیرت و ناشایست نیز با عواقب سخت اعمال خود مواجه می‌شوند. این دیدگاه یحیی‌پور، ارتباط میان منش اخلاقی زنان و نتایج کنش‌های صلح‌آمیز یا مخرب آن‌ها را برجسته می‌سازد. یاراحمدی و مسلمیان‌فر (۱۴۰۱) نیز در مقاله «جستاری در نقش زنان در شاهنامه»، به بررسی موضوعاتی چون: آزادی در انتخاب همسر، وفاداری، خیانت و غیره پرداخته‌اند. سعید و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی ارزش‌های اجتماعی زنان شاهنامه فردوسی با رویکرد جامعه‌شناختی امیل دورکیم»، معتقدند زنان در شاهنامه فردوسی براساس هویت زنانه خویش در مقاطع مختلف زندگی نقش‌های متفاوتی را ایفا می‌کنند. پورمجیدی فتح و درخوش (۱۴۰۱) با نگارش «نقش آفرینی زنان شاهنامه» به برابری زنان و مردان در شاهنامه و ایفای نقش‌های حماسی، سیاسی و اجتماعی زنان اشاره می‌کنند. فاطمه راکعی (۱۳۸۶) در «زنان سیاسی شاهنامه» با بیان ویژگی‌های خردورزی، دادگری، مهربانی و فقرستیزی،

به واکاوی نقش زنان در عالم سیاست پرداخته است. محبوبه پاک‌نیا (۱۳۸۵) در «خوانشی از زن در شاهنامه» از منظر مطالعات فرهنگی و با رویکردی تطبیقی، میان بازنمایی‌های زنان در متن و مفاهیم حقوق بشری و فمینیستی امروزی، بررسی کرده است. علاوه بر موارد یاد شده، پیرامون صلح در شاهنامه نیز مقالاتی نگارش شده است؛ از جمله: میرشکاک (۱۳۶۹) در مقاله «پیران و یسه: مظهر صلح و خرد در شاهنامه»، پیران و یسه را یکی از بزرگترین صلح‌اندیشان این اثر سترگ می‌داند. میرزا ملاحمد (۱۳۸۲) در مقاله «جنگ و صلح در شاهنامه» جنگ و صلح را توأمان هم می‌داند و معتقد است بسیاری از جنگ‌های شاهنامه ابتدا با پیشنهاد صلح از جانب قهرمان مطرح می‌شود، اما خوی جنگ‌طلبانه طرف مقابل مانع از بروز صلح می‌شود. آنچه مقاله حاضر را از سایر پژوهش‌ها متمایز می‌کند، پرداختن به نقش ویژه زنان در روند صلح‌آفرینی در داستان‌های شاهنامه است که تاکنون به صورت جدی به آن توجه نشده است. لذا این پژوهش در نوع خود بکر و تازه است و پیشینه‌ای ندارد.

۲. نقش زنان شاهنامه در ایجاد صلح

در شاهنامه، زنان حضوری فعال و تأثیرگذار دارند و نقش آن‌ها فراتر از حضور صرفاً داستانی یا عاشقانه است. آن‌ها با خردمندی، تجربه و توانایی تصمیم‌گیری در کانون حوادث قرار می‌گیرند و جریان رویدادها را هدایت می‌کنند، تعادل میان نیروهای خانوادگی و سیاسی را برقرار می‌سازند و بر سرنوشت شخصیت‌ها تأثیر می‌گذارند (اکبری، ۱۳۸۸: ۶۳؛ یزدانی، ۱۳۷۸: ۵۰)، اما این به معنای این نیست که زنان در هر دوره از ادوار شاهنامه نقش یکسانی برعهده داشته باشند. در دوره اساطیری با حضور کمرنگ زنان روبه‌رو هستیم؛ در حالی که در دوره پهلوانی و تاریخی نقش پررنگی را به خود اختصاص داده‌اند. با این حال، حتی در این دو دوره نیز تفاوت‌های بنیادینی در نقش آن‌ها قابل مشاهده است. با گذار به دوره پهلوانی، شاهد غنای بیشتر نقش زنان هستیم. آن‌گونه که اسلامی ندوشن توصیف می‌کند، حضور زنانی چون رودابه، سیندخت، سودابه، تهمینه و میژ، «لطف، گرما، نازکی و رنگارنگی» به ماجراها می‌بخشد (۱۳۷۰: ۱۹). می‌توان گفت زنان این دوره غالباً در نقش‌های مکمل ظاهر می‌شوند و کنشگری آن‌ها در جهت استحکام خانواده و حفظ انسجام درونی است، اما تصمیمات و خواسته‌های آنان زیر سیطره فضای مردانه این بخش قرار دارد و زمانی به توفیق نائل می‌شود که بتوانند بر احساس و عواطف آنان غالب شوند. با ورود به دوره تاریخی شاهنامه، تحولی بنیادین در کنشگری زنان رخ می‌نماید. اگرچه برخی، مانند علی‌نقی معتقدند حضور زنان در این دوره «کمرنگ» است (علی‌نقی، ۱۳۹۰: ۶۱)، اما نگاه دقیق‌تر نشان می‌دهد که کنشگری زنان نه تنها کمرنگ نشده، بلکه ماهیت آن تغییر کرده است. این زنان به عرصه بالای سیاست راه یافته‌اند و در امور استراتژیک و کلان جامعه، نقشی تأثیرگذار ایفا می‌کنند، به‌ویژه برخی از آن‌ها تا مقام پادشاهی نیز ارتقا یافته‌اند. این جایگاه والا، سبب شده است تا آن‌ها در راستای امور کلی کشور تصمیم‌گیری کنند و با بهره‌گیری از روحیات زنانه، رویکردی مبتنی بر دوری از جنگ و هرج و مرج و در عوض، تلاش برای رفاه و آبادانی کشور در پیش گیرند. این رویکرد، تضاد آشکاری با دوره پهلوانی دارد که در آن زنان به چنین جایگاه حکومتی و تصمیم‌گیری در سطح کلان دست نمی‌یابند.

با این حال، یکی از نقش‌های مشترک زنان در شاهنامه تأثیرگذاری بر روند صلح‌آفرینی است که در سه سطح بررسی می‌شوند: صلح خُرد (خانوادگی)، صلح میانی (درون‌کشوری و اجتماعی) و صلح کلان (بین‌سرزمینی و حکومتی). پرداختن به این سه سطح، نشان‌دهنده نوآوری اصلی این تحقیق است و این امکان را می‌دهد تا نقش زنان در فرایند صلح به صورت جامع و ساختاریافته مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

۱-۲. صلح خُرد

صلح خرد به به طور کلی جنگ و صلح‌حوزه روابط فردی و خانوادگی اطلاق می‌شود؛ جایی که نزاع‌ها غالباً از تنش‌های عاطفی، تعارض منافع نسل‌ها و شکاف‌های خویشاوندی ناشی می‌شوند و در همان سطح، نخستین مقدمات آشتی و بازسازی اعتماد شکل می‌گیرد. این نوع صلح بر کنترل هیجانات، مدیریت اطلاعات و استفاده از ابزارهای غیرخشونت‌آمیز تکیه دارد. زنان در این سطح، با استفاده از ویژگی‌های زنانانه و مهارت‌های پادرمیانی نقش برجسته‌ای ایفا می‌کنند؛ از جمله: میانجی‌گری گفت‌وگویی، پیام‌آوری و سفارت درون‌خانوادگی، اتکا به سوگند و پیمان برای مهار خشونت، مدیریت عواطف و تنظیم اطلاعات به گونه‌ای که از شعله‌ور شدن نزاع جلوگیری شود (رک. اکبری، ۱۳۸۸: ۸۱-۶۹).

در شاهنامه «سیندخت» همسر مهرباب کابلی و مادر رودابه، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های زنان صلح‌آفرین تصویر می‌شود. بصراری او را «آمیزه‌ای از خردمندی و وقار با عواطف زنانانه و رایزنی» می‌خواند (بصراری، ۱۳۵۰: ۴۶) و اسلامی‌ندوشن شخصیت او را درخشان‌ترین نمونه زنان کدبانو و میانسال شاهنامه می‌داند (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۷۰: ۲۶). این دو تعبیر نشان می‌دهد که فردوسی در شخصیت سیندخت، عقلانیت و عاطفه را در کنار هم به کار می‌گیرد؛ ترکیبی که لازمه هر فرایند صلح و میانجی‌گری است. سیندخت برخلاف تصویر کلیشه‌ای زن منفعل، در سطح «صلح خرد» به‌طور مستقیم وارد میدان می‌شود و با خرد، عاطفه و تدبیر آتش یک بحران خانوادگی را خاموش می‌کند. هنگامی که مهرباب از عشق رودابه و زال باخبر می‌شود، به شدت خشمگین شده و تهدید می‌کند که رودابه را به قتل می‌رساند:

همی گفت رودابه را رود خون به روی زمین برکنم هم کنون

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۱: ۱۲۶)

در این لحظه، سیندخت با سرعت واکنش نشان داده و با تیزهوشی و چاره‌گری وارد عمل می‌شود. او برخلاف فضای خشونت و هیجان، زبانِ اندیشه و آرامش را به کار می‌گیرد و از مهرباب می‌خواهد که «گوش دهد» و سپس «تصمیم بگیرد»:

چن آن دید سیندخت بر پای جست کمر کرد بر گرده گاهش دو دست

سخن بشنو و گوش دار اندکی چنین گفت کز کهر اکنون یکی

وزان پس همان کن که رای آیدت روان را خرد رهنمای آیدت

(همان: ۱۲۶)

این ایات نشان می‌دهد که روش نخست سیندخت، مهار خشم با زبان نرم و دعوت به خردورزی

است. او از عاطفه مادرانه و احترام زنانه بهره می‌گیرد تا مهراب را از تصمیم شتاب‌زده بازدارد، اما مهراب با خشونت واکنش نشان می‌دهد، او را کنار می‌زند و همچون «فیلی مست» خروش برمی‌آورد، اما سیندخت عقب نمی‌نشیند، بلکه با روش دوم خود یعنی: «استدلال عملی و یادآوری منافع سیاسی»، به مهراب یادآوری می‌کند که این ماجرا نه تهدید بلکه فرصتی برای خویشاوندی با سام و قدرت‌یابی بیشتر است و از او می‌خواهد که ترس به دل راه ندهد و سخنان شتاب‌زده را بر زبان نراند؛ زیرا، با این پیوند می‌تواند قلمرو خود را گسترش دهد و از او می‌خواهد بیهوده هراس به دل راه ندهد و سخنان نسنجیده بر زبان نیاورد؛ زیرا این وصلت می‌تواند به گسترش قلمرو و استحکام جایگاه او بینجامد. سپس برای آرام کردن و جلب اعتماد او، با لحنی همدلانه تأکید می‌کند که هر آسیبی به مهراب، آسیبی به خود اوست تا نشان دهد در این مسیر همراه و پشتیبانش خواهد بود. او با یادآوری سرگذشت فریدون و پیوند فرزندان‌ش با دختران پادشاه یمن نشان می‌دهد که ازدواج‌های هوشمندانه ابزار قدرت‌یابی‌اند (همان: ۱۲۷). در نهایت، سیندخت نه تنها موفق می‌شود مهراب را آرام کند، بلکه با روش سوم، یعنی گرفتن پیمان محکم، امنیت رودابه را تضمین می‌کند:

بدو گفت پیمان‌ت خواهم نخست
یکی سخت پیمان ستد زو نخست
زوان داد سیندخت را نامجوی
که روداوه را بد نیارد به روی
که او را سپاری به من تندرست
به چاره دلش را ز کینه بشست
(همان: ۱۲۷)

این سه مرحله نشان می‌دهد که سیندخت احساسات و خشونت را با زبان نرم و عاطفه مهار می‌کند؛ منافع بلندمدت و فرصت‌های سیاسی را برای متقاعدسازی مطرح می‌کند؛ و در نهایت با قرارداد و پیمان، امنیت و ثبات را نهادینه می‌سازد. به این ترتیب نه تنها از جان رودابه محافظت می‌کند، بلکه از وقوع یک نزاع خانوادگی-قبیله‌ای که می‌توانست به درگیری‌های گسترده‌تر منجر شود، پیشگیری می‌کند. این کنش، نمود آشکار صلح خرد است؛ صلحی که از درون خانه و خانواده آغاز می‌شود و اثرات آن در سطح کلان (پیوند سیاسی زال و رودابه و نزدیک شدن دو قدرت) نیز آشکار می‌شود که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

«کتابیون» نیز نمونه‌ای از زن خردمند و صلح‌جوست که مادرانه تلاش می‌کند تنش‌های میان اسفندیار و گشتاسپ و سپس میان اسفندیار و رستم را کاهش دهد. او نه صرفاً یک مادر دلسوز، بلکه بازیگر فعال در نظام اخلاقی و سیاسی شاهنامه است که با آگاهی از پیامدهای خشونت و با ابزارهای متنوع صلح، از وقوع درگیری‌های شدید پیشگیری می‌کند (مهذب، ۱۳۷۴: ۱۲۳-۱۲۲؛ سرامی، ۱۳۹۲: ۸۳۶). در مواجهه با خشم اسفندیار نسبت به بدقولی‌های گشتاسپ و قصد او برای مقابله با پدر، کتابیون از روش‌های متعدد صلح خرد بهره می‌گیرد. او با پند و اندرز، مدیریت عقلانی و هدایت عاطفی فرزند و همچنین با یادآوری پیامدهای اخلاقی و سیاسی خشونت، تلاش می‌کند شور و شتابزدگی اسفندیار را مهار کند. تأکید او بر تقسیم مسئولیت و شناخت محدودیت‌ها، نشان‌دهنده تسلط بر روان و رفتار انسانی است:

بدو گفت کای رنج دیده پسر
یکی تاج دارد پدر بر پسر

مگر گنج و فرمان و رای و سپاه
چو او بگذرد تاج و تختش تراست
چه نیکوتر از نره شیر ژیان
ز گیتی چه جوید دل تاجور

تو داری برین بر فزونی مخواه
بزرگی و شاهی و بختش تراست
به پیش پدر بر کمر بر میان
تو داری دگر لشکر و بوم و بر

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۳: ۱۳۶)

این ابیات نه تنها بیانگر مدیریت عاطفی و عقلانی کتایون است، بلکه نشان می‌دهد او با متقاعدسازی و تأکید بر ارزش‌های اجتماعی و خانوادگی، سعی دارد تصمیم‌های شتاب‌زده و بالقوه خشونت‌آمیز فرزند را کنترل کند و با بیان این نکته فلسفی که سرانجام گشتاسپ نیز همچون دیگر انسان‌ها از دنیا خواهد رفت، او را به خویش‌داری و صبر و در خدمت شاه بودن دعوت می‌کند و مانع از رفتن او به نزد پدر می‌شود. با این حال، هنگامی که اسفندیار تصمیم به جنگ با رستم می‌گیرد، کتایون دوباره به نقش میانجی‌گرانه خود بازمی‌گردد و با تحلیل تهدیدها، تصویرسازی عملکرد رستم در جنگ‌ها، یادآوری تاریخچه خشونت و هشدار نسبت به پیامدهای جنگ، تلاش می‌کند اسفندیار را از شتاب در برخورد با قهرمان ایرانی بازدارد. کتایون در این داستان ندای احساس است که با بیان خطرات و بی‌فایده بودن جنگ، تلاش می‌کند تا اسفندیار را از تصمیمش منصرف کند، اما اسفندیار تحت تأثیر ایدئولوژی حاکم که سرنوشت را اجتناب‌ناپذیر می‌داند، خود را مقید به فرمان شاه و تقدیر می‌بیند (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۷۴: ۱۲۲):

ز گیتی همی پند مادر نیوش
که نفرین بر این تخت و این تاج باد
مده از پی تاج سر را به باد

به بد تیز مشتاب و بر بد مکوش
بر این کشتن و شور و تاراج باد
که با تاج شاهی ز مادر نزاد

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۳: ۱۴۱)

کتایون در رویارویی با این مسأله از ابزارهای سه‌گانه صلح خرد بهره می‌برد: اول، آموزش و پند عقلانی؛ دوم، مدیریت هیجانات و ترس از پیامدها و سوم، ایجاد فاصله شناختی و کنترل اطلاعات برای کاهش انگیزه‌های خشونت‌آمیز. این رویکردها با مفاهیم مطالعات میانجی‌گری و صلح خُرد در علوم انسانی هم‌خوانی دارد؛ جایی که میانجی با ایجاد آگاهی و کاهش احساس تهدید، امکان تصمیم‌گیری خردمندانه را افزایش می‌دهد (Fisher et al, 2000: 12-13) اما با وجود این تلاش‌ها، صلح کتایون در نهایت ناکام می‌ماند. جبرگرایی شاهنامه‌ای و الزام ایفای نقش پهلوانانه توسط اسفندیار، مانع از تحقق کامل صلح خُرد می‌شود و در پاسخ به سخنان حکیمانه مادر بیان می‌کند:

چگونه کشم سر ز فرمان شاه
مرا گر به زاول سرآید زمان

چگونه گذارم چنین پیشگاه
بدان سو کشد اخترم بی‌گمان

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۳: ۱۴۲)

بیت فوق بیانگر محدودیت اراده فرد در برابر نظام اخلاقی و سرنوشت‌مند شاهنامه است؛ حتی خردمندترین

میانجی نیز نمی‌تواند مسیر جبرگرایانه و الزام اخلاقی پهلوانان را تغییر دهد. تحلیل نشان می‌دهد که نقش کتایون بیشتر در کاهش تنش و موقتاً هدایت تصمیمات است تا تحقق صلح کامل.

«مریم» همسر خسرو پرویز، نمونه‌ای دیگر از زن خردمند و سیاست‌ورز در شاهنامه است که نقش فعال در آشتی میان نیروهای درگیر دارد. هنگام اختلاف میان ایرانیان و رومیان، وقتی نیاطوس، سردار رومی، بر بندوی خشم گرفت، مریم با استفاده از جایگاه اجتماعی و آگاهی از پیامدهای خشونت، مسیر صلح را هموار ساخت (علی‌نقی، ۱۳۹۰: ۷۹). او ابتدا به خسرو پرویز اعلام کرد که آماده پایان دادن به جنگ است و از او خواست تا بندوی را به او بسپارد تا رومیان بر وی نظر کنند:

به خسرو چنین گفت مریم که من	به پای آورم جنگ این انجمن
به من ده سرافراز بندوی را	که تا رومیان از پی روی را
بینند و باز آرمش تندرست	کسی بیهوده جنگ هرگز نجست

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۴: ۹۶۱)

مریم با ایجاد چارچوب اخلاقی و سلسله‌مراتبی برای میانجی‌گری، طرفین را آماده آشتی کرد و با هدایت مستقیم بندوی و ارائه پندهای خردمندانه، خشم نیاطوس را کاهش داد و صلح را میان آنان برقرار کرد:

بدو گفت رو با برادر پدر	بگوی ای بداندیش پرخاشخر
تو پیوند خویشی همی بر کنی	همان فرقیصر ز من بفکنی
ز مریم نیاطوس پذیرفت پند	نیامدش گفتار او ناپسند

(همان: ۹۶۱)

این موفقیت ناشی از سه عامل کلیدی بود: ۱. مدیریت هیجانات و خشونت بالقوه (از طریق کاهش خشم نیاطوس و کنترل واکنش او)؛ ۲. هدایت عقلانی طرفین (از طریق ارائه دلایل اخلاقی و پیامدهای جنگ)؛ ۳. بهره‌گیری از جایگاه و نفوذ اجتماعی (از طریق استفاده از موقعیت همسر پادشاه و اعتماد به خرد زنانه). به این ترتیب، مریم نمونه‌ای از صلح‌خرد است؛ جایی که زن با مهارت دیپلماتیک و شناخت روانی، تنش میان دو گروه یا شخصیت را مدیریت می‌کند و امکان تحقق صلح محدود و پایدار را فراهم می‌آورد.

۲-۲. صلح میانی

صلح میانی به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که در سطح منطقه‌ای، محلی یا حکومتی و برای جلوگیری از درگیری‌های نظامی، تثبیت عدالت، تأمین رفاه عمومی و مدیریت روابط بین گروه‌ها یا جوامع انجام می‌شود. در این سطح، تمرکز بر ایجاد سازوکارهای اداری و سیاسی است که مانع شعله‌ور شدن نزاع‌ها می‌شود و با هدایت خرد و اخلاق، امکان اداره صحیح جامعه را فراهم می‌کند. این نوع صلح، برخلاف صلح خرد که عمدتاً روابط فردی و خانوادگی را مدنظر دارد، دامنه گسترده‌تری دارد و به تأمین امنیت، عدالت و رفاه عمومی مرتبط است (Galtung, 1996: 158).

«گردیه» در شاهنامه نمونه‌ای برجسته از زن صلح‌آفرین در سطح میانی است، جایی که اختلافات نه در

سطح خانوادگی، بلکه در حوزه حکومتی و منطقه‌ای رخ می‌دهند. او در ماجرای بهرام چوینیه با خرد، تدبیر و قدرت نفوذ عاطفی، مانع از وقوع جنگ و درگیری‌های گسترده می‌شود (یزدانی، ۱۳۷۸: ۵۰). زمانی که بهرام چوینیه تصمیم می‌گیرد ادعای پادشاهی کند و یارانش او را به شورش تشویق می‌کنند، گردیه با میانجی‌گری و پند و اندرز، انگیزه‌های خشونت‌آمیز او را کاهش می‌دهد و پیامدهای مخرب شورش را گوشزد می‌کند:

مکن رای ویرانی شهر خویش ز گیتی چو برداشتی بهر خویش
(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۴: ۸۹۷)

همه نیکوی‌ها ز یزدان شناس مباحش اندرین تاجور ناسپاس
به دل دیو را یار گردی همی به یزدان گنهگار گردی همی
(همان: ۸۹۷)

بدان گفتم این ای برادر که تخت نیابد مگر مرد پیروزبخت
که دارد کفی راد و فر و نژاد خردمند و روشن دل و پر ز داد
ندانم که بر تو چه خواهد رسید که اندر دلت شد خرد ناپدید
(همان: ۸۹۷)

این سخنان گردیه یکی از روشن‌ترین نمونه‌های کنش صلح‌خواهانه در شاهنامه را نشان می‌دهد. گردیه نه تنها با یادآوری پیامدهای ویرانی و ناسپاسی و هشدار نسبت به گناهکاری نزد یزدان، بهرام را از شورش باز می‌دارد، بلکه مسیر مشروع و اخلاقی به قدرت رسیدن را نیز برای او ترسیم می‌کند (فاتحی و حاجی‌رحیمی، ۱۴۰۳: ۱۱۸). در این گفتار، گردیه سه راهبرد به کار می‌گیرد: ۱. هشدار اخلاقی و دینی (از طریق بیان پیامدهای منفی شورش و برجسته کردن ناسپاسی در برابر یزدان)؛ ۲. استدلال سیاسی و خردمندانه (با تأکید بر نهادینه شدن بنیاد شاهی بر مبنای فرّ و داد و خرد)؛ ۳. حفظ اعتبار و نام نیک. این سه محور، مجموعاً دیپلماسی پنهان گردیه را شکل می‌دهد؛ او در موقعیتی که بسیاری از مردان میدان جنگ را می‌جویند، با زبان استدلال، اخلاق و تجربه تاریخی می‌کوشد آتش شورش را خاموش کند. همین الگوست که جایگاه گردیه را در سطح صلح‌میان‌ی شاهنامه برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد زنان، نه تنها منفعل نیستند، بلکه در بزنگاه‌های سیاسی نیز توانسته‌اند نقش ایجابی در پیشگیری از خشونت ایفا کنند (خالقی مطلق، ۱۳۹۳: ۱۳۳).

همچنین، زنان با قرار گرفتن در رأس قدرت، می‌کوشند تنش‌های ساختاری و اجتماعی را پیش از تبدیل شدن به بحران مهار کنند. این سطح از کنش‌گری نه صرفاً مهار خشونت، بلکه ایجاد ساختارهای حمایتی، عدالت‌محور و رفاه‌گستر است. در شاهنامه، دو نمونه شاخص از این نوع مدیریت، «همای» و «بوران‌دخت» هستند که هر دو در شرایط بحرانی با بهره‌گیری از سیاست‌های رفاهی و عدالت‌محور نظم تازه‌ای آفرینند و جامعه را از فروپاشی یا نزاع داخلی دور ساختند.

همای پس از جانشینی داراب، توانست با عدالت و گسترش رفاه، کشور را به‌خوبی اداره کند. همین امر باعث شد تا فردوسی درباره او بگوید که همای بهتر از پدرش پادشاهی کرد:

همای آمد و تاج بر سر نهاد
سپه را همه سر به سر بار داد
به رای و به داد از پدر برگذشت
همی گیتی از دادش آباد گشت
توانگر کنیم آن که درویش بود
نیازش به رنج تن خویش بود
یکی راه و آیین دیگر نهاد
در گنج بگشاد و دینار داد
(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۳: ۲۲۵)

او با تقسیم ثروت به خلق، حمایت از مردم و اجرای عدالت، رفاه عمومی را بازسازی کرد. عدالت و بخشش او، پایه صلحی بود که در کنار قدرت حکومتی، آرامش و امنیت را برای جامعه به ارمغان آورد؛ به بیانی، همای با خرد و مدیریت صحیح، زمینه صلح و ثبات منطقه‌ای را فراهم نمود و با اقدامات عدالت‌محور و رفاه‌گستر، از تنش‌های داخلی جلوگیری کرد (اکبری، ۱۳۸۸: ۶۹).

پوران‌دخت نیز نمونه‌ای از زنان حاکم در تاریخ ساسانی است که با وجود قرار گرفتن در دوره‌ای پر آشوب و ناپایدار و در زمانی که ایران با نزاع‌های داخلی بر سر جانشینی و ضعف حکومت مرکزی دست و پنجه نرم می‌کرد و تهدیدهای خارجی، به‌ویژه از جانب اعراب نوظهور، کشور را احاطه کرده بود، توانست با اتخاذ تصمیمات هوشمندانه، مدیریت کشور را به دست گیرد و فضای آرام و مطمئن برای جامعه فراهم آورد:

چنین گفت پس دخت‌بوران که من
نخواهم پراگندن انجمن
کسی را که درویش باشد ز گنج
توانگر کنم تا نماند به رنج
مبادا ز گیتی کسی مستمند
که از درد او بر من آید گزند
ز کشور کنم دور بدخواه را
بر آیین شاهان کنم گاه را
(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۴: ۱۰۷۵)

این نمونه‌ها در حقیقت مصادیقی از صلح میانی‌اند؛ سطحی که در آن زنان با قرار گرفتن در رأس قدرت یا در نقش‌های مدیریتی می‌کوشند تنش‌های ساختاری و اجتماعی را پیش از تبدیل شدن به بحران مهار کنند. آنان تغییر راه و آیین و بازگشایی درهای گنج، شبکه‌ای از حمایت اجتماعی و اقتصادی ایجاد می‌کند که جلوی شورش‌ها و نارضایتی‌های عمومی را می‌گیرد. همای با ترکیب قدرت و عدالت توانست نظامی جدید بسازد که در آن حتی درویش از گنج دولت بی‌نیاز می‌شود و به تعبیر فردوسی، «گیتی از دادش آباد گشت». همین منطق در رفتار پوران‌دخت نیز دیده می‌شود؛ او با درک حساسیت اوضاع و استفاده از سیاست‌های رفاهی و عدالت‌محور، چرخ قدرت را در جهت آرامش جامعه به حرکت درآورد. گردیده نیز با بیان نتایج آشوب و ویرانی کشور تلاش خود را برای پایداری آرامش به کار می‌گیرد.

این ابیات نشان می‌دهد که زنان در این سطح با «قدرت نرم» و تدابیر پیش‌دستانه، به جای تمرکز بر سرکوب یا جنگ، شبکه‌ای از عدالت و رفاه عمومی می‌سازند؛ به بیان دیگر، همای و پوران‌دخت پیش از وقوع خشونت، با پیش‌بینی بحران و رفع نیازهای مردم، زمینه‌های صلح را فراهم می‌کنند؛ درست همان‌گونه که سیندخت در سطح خُرد، با گفت‌وگو و پیمان، از خون‌ریزی جلوگیری کرد، همای و پوران‌دخت نیز در

سطح میانی با اصلاح ساختارها، برقراری عدالت و حمایت اجتماعی، از بروز تنش‌های گسترده‌تر جلوگیری کردند.

۲-۳. صلح کلان

صلح کلان به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که در سطح بین‌المللی یا بین دولت‌ها، قلمروها و جوامع بزرگ انجام می‌گیرد و هدف آن جلوگیری از جنگ‌های گسترده، تأمین امنیت منطقه‌ای و حفظ ثبات سیاسی است. در این سطح، تمرکز بر دیپلماسی، ایجاد اعتماد و هنجارهای جمعی است تا اختلافات ساختاری یا تاریخی میان حکومت‌ها و سرزمین‌ها حل شود و با کاهش انگیزه‌های خشونت‌آمیز، امکان تعامل مسالمت‌آمیز و توسعه پایدار فراهم گردد. این نوع صلح، برخلاف صلح خرد و میانی، دامنه بسیار وسیع‌تری دارد و با مدیریت روابط بین دولت‌ها، ملت‌ها یا گروه‌های بزرگ اجتماعی، زمینه ثبات، امنیت و رفاه جمعی را تأمین می‌کند. همچنین، طرفداران نظریه مبتنی بر تعارض وفاداری‌های فردی معتقدند، با ایجاد روابط نزدیک بین افراد ملت‌های مختلف (ازدواج، توسعه انواع مبادلات و غیره) وفاداری‌های چندگانه در آن‌ها ایجاد می‌شود که تمایل به جنگ را کاهش می‌دهد و این حالت می‌تواند در ایجاد صلح مورد بهره‌برداری قرار گیرد (ولی، ۱۳۷۰: ۳۴۰).

در این چارچوب، ایجاد روابط نزدیک بین دو خاندان و پیوند ازدواج زال و رودابه، نمونه‌ای از وفاداری‌های چندگانه است که تمایل به جنگ را کاهش می‌دهد و امکان بهره‌برداری از آن برای تحقق صلح فراهم می‌شود؛ چنان‌که پس از برقراری آرامش اولیه میان رودابه و مهراب در سطح خانوادگی، داستان به مرحله‌ای حساس‌تر و کلان‌تر می‌رسد، جایی که تهدید یک جنگ گسترده میان دو قلمروی کابل و زابل جدی می‌شود. در این سطح، سیندخت با شجاعت و اعتمادبه‌نفس، نقش یک میانجی سیاسی و دیپلمات ماهر را بر عهده می‌گیرد. او به‌تنهایی و بدون برجسته‌سازی نام خود، به درگاه سام می‌رود و با بهره‌گیری از خرد، استدلال و حس عاطفی، او را متقاعد می‌کند تا از مخالفت با پیوند زال و رودابه دست بردارد و از وقوع خون‌ریزی جلوگیری شود (موسوی و خسروی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). از این رو، در همان ابتدای کار به نظر می‌رسد رفتن او به‌عنوان پیک و میانجی امری نادر و حتی خلاف عرف بوده است؛ چنان‌که سام در آغاز با دیدن سیندخت و همراهانش شگفت‌زده می‌شود و در دل می‌گوید:

که جایی کجا مایه چندین بود فرستادن زن چه آیین بود

(فردوسی، ۱۳۹۶، ج ۱: ۱۳۸)

اما همین انتخاب نامعمول از سوی مهراب و ورود سیندخت به میدان، نخستین نشانه از راهبرد هوشمندانه است. او با چهره‌ای زنانه و مادرانه، امکان نرم‌سازی فضای پرتنش را بیشتر می‌کند. سیندخت با رعایت کامل آداب دیپلماتیک و همراه آوردن نثار و هدایا، گام دوم در ایجاد صلح را برمی‌دارد. روایت فردوسی از صحنه ورود او و همراهانش بسیار پرمعناست:

زمین را ببوسید و کرد آفرین ابر شاه و بر پهلوان زمین

نثار و پرستنده و اسپ و پیل رده برکشیده ز در تا دو میل

(همان: ۱۳۸)

این فروتنی و نثار، نه از سر ضعف، بلکه نشانه شناخت قواعد مذاکره است. او پیشاپیش احترام و اعتبار طرف مقابل را پاس می‌دارد تا سخنش شنیده شود. سام نیز در برابر این رفتار می‌نشیند و می‌اندیشد و هنوز در پذیرش تردید دارد. وقتی سام هدایا را می‌پذیرد و سیندخت را به درون بارگاه فرامی‌خواند، در واقع پذیرش نقش او به عنوان میانجی هم هست. سپس، سیندخت از فرصت استفاده کرده و به جای توجیحات کورکورانه، زبان به ستایش فضیلت‌های سام می‌گشاید و به‌طور غیرمستقیم او را به رفتار عادلانه فرامی‌خواند:

چنین گفت سیندخت با پهلوان	که با رای تو پیر گردد جوان
بزرگان ز تو دانش آموختند	به تو تیرگی‌ها بیفروختند
به مهر تو شد بسته دست بدی	به گرزت گشاده ره ایزدی
گنهکار اگر بود مهرباب بود	ز خون دلش می‌ژه سیراب بود
سر بی‌گناهان کابل چه کرد	کجا اندر آورد باید بگرد

(همان: ۱۳۹)

با نگاهی به ابیات فوق می‌توان دید که سیندخت سه ابزار اصلی صلح‌جویی را به کار می‌گیرد: ۱. اعتراف ضمنی به تقصیر مهرباب برای کاستن از خشم سام؛ ۲. بی‌گناه نشان دادن مردم کابل و درخواست برای حفظ جان آنان؛ ۳. استدلال اخلاقی و الهی. او در ادامه خود را «گنهکار» و «مستمند» معرفی می‌کند و اختیار جان و آزادی خود را به سام می‌سپارد، تا نهایتِ صداقت و فروتنی را نشان دهد. این نوع سخن‌گویی در واقع کاهش فاصله نیازهای بالفعل و بالقوه و احترام به کرامت طرف مقابل است که سیندخت با همدلی و درک عاطفه سام، خشونت بالقوه را فرو می‌نشاند و مسیر گفت‌وگو را باز می‌کند. نتیجه این میانجی‌گری این می‌شود که سام در برابر خرد و نجابت سیندخت نرم شده و او را «زنی با رای و روشن‌روان» می‌بیند و پیمان می‌دهد که جان رودابه و مردم کابل در امان باشند و حتی یک گام فراتر می‌گذارد و با ازدواج زال و رودابه نیز موافقت می‌کند.

چنین داد پاسخ که پیمان من	درست است اگر نگسلد جان من
تو با کاول و هر که پیوند توست	بمانید شادان دل و تندرست

(همان: ۱۴۰)

یکی دیگر از برجسته‌ترین نمونه‌های صلح کلان در شاهنامه، ماجرای شهر هروم و مواجهه زنان آن با لشکر اسکندر است. هنگامی که اسکندر با نیرویی عظیم به سوی شهر حرکت می‌کند، زنان جنگ‌آور هروم مانع وقوع جنگ می‌شوند. آنان ابتدا با نمایش آمادگی نظامی و دفاع از خود، کنش بازدارنده ایفا می‌کنند و نشان می‌دهند که شهر تحت هیچ شرایطی مورد تحقیر و آسیب قرار نخواهد گرفت:

اگر لشکر آری به شهر هروم	نینی ز نعل و پی اسپ بوم
بی‌اندازه در شهر ما برزن‌ست	بهر برزنی در هزاران زن‌ست
همه شب به خفتان جنگ‌اندریم	ز بهر فزونی به تنگ‌اندریم

(همان، ج ۳: ۳۱۴)

در این بخش، زنان هرورم با نشان دادن توانایی و آمادگی خود، موازنه قدرت روانی ایجاد می‌کنند تا اسکندر دلیلی برای تعرض پیدا نکند. علاوه بر قدرت نظامی نمادین، آنان از طریق تهدید اخلاقی و یادآوری پیامدهای اجتماعی و ننگ آور جنگ، انگیزه خشونت‌آمیز را کاهش می‌دهند:

تو مردی بزرگی و نامت بلند	در نام بر خویشان بر میند
که گویند با زن برآویختی	و زآویختن نیز بگریختی
یکی ننگ باشد تو را زین سخن	که تا هست گیتی نگرده کهن

(همان: ۳۱۵)

در نهایت، زنان با دعوت اسکندر به راستی، نرمی و خوشی، مسیر صلح را پیش می‌گیرند:

چو خواهی که با نامداران روم	بیایی بگردی به مرز هرورم
چو با راستی باشی و مردمی	نینی جز از خوبی و خرمی

(همان: ۳۱۵)

این عملکرد نمونه‌ای از صلح کلان است؛ زیرا، هدف آن جلوگیری از جنگ بین دو کشور و حفظ امنیت و ثبات منطقه‌ای است. آن‌ها با استفاده از خرد جمعی، اخلاق و آگاهی اجتماعی، انگیزه‌های خشونت‌آمیز را کاهش داده و زمینه ادامه حکومت مسالمت‌آمیز را فراهم می‌کنند. در واقع این کنش زنان هرورم نوعی کنش هنجاری است؛ زیرا؛ رفتار آن‌ها بر اساس هنجارهای پذیرفته‌شده جمع و ارزش‌های مشترک شکل گرفته است؛ به عبارتی، آن‌ها با اتکا بر توافقات گروهی و اصول اخلاقی رایج، اقداماتی مشروع و اجتماعی‌پسند انجام می‌دهند (هاپر ماس، ۱۳۹۲: ۱۱۴)؛ لذا، می‌توان اذعان داشت که رویکرد سیندخت و زنان هرورم در مواجهه با خطر و چگونگی تبدیل آن به فضایی صلح‌آمیز دقیقاً همان الگویی است که نظریه‌های جدید صلح نیز بر آن تأکید دارند که صلح نه فقط مهار خشونت، بلکه ساختن روابطی تازه و پایدار بر پایه اعتماد، عدالت و احترام متقابل است (Galtung, 1969: 183).

نتیجه

واکاوی جایگاه و نقش زنان در داستان‌های شاهنامه در عرصه صلح‌آفرینی و دیپلماسی پنهان، نشان می‌دهد که زنان در این اثر سترگ، صرفاً شخصیت‌هایی منفعل و حاشیه‌ای نیستند، بلکه بسته به موقعیت، نقش‌های چندگانه‌ای ایفا می‌کنند و در بزنگاه‌های حساس به بازیگرانی فعال و اثرگذار بدل می‌شوند. یکی از مهم‌ترین عرصه‌های کنش‌گری آنان، مشارکت در فرایندهای صلح‌آفرینی است که در سه سطح خُرد (روابط فردی و خانوادگی)، میانی (میان‌خاندانی، محلی یا درون‌کشوری) و کلان (میان سرزمین‌ها و حکومت‌ها) قابل تمایز است. در این تحلیل، مرز بین این سه سطح، به‌ویژه سطح خُرد و میانی، هم‌پوشانی و تداخل قابل توجهی دارند. اقدامات زنان در سطح خُرد، مانند تحکیم روابط خانوادگی، اغلب دامنه تأثیر خود را به سطوح بالاتر گسترش داده و به تثبیت صلح در سطح میان‌خاندانی یا محلی منجر می‌شود. این هم‌پوشانی نشان می‌دهد که صلح، پدیده‌ای یکپارچه و درهم‌تنیده است و اقدامات در سطوح مختلف، بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که زنان شاهنامه با اتکا به خرد، کیاست، نفوذ اخلاقی و مهارت‌های ارتباطی، از ابزارهای نرم و غیرخشونت‌آمیز بهره می‌برند. آنان از طریق میانجی‌گری، پیمان‌بندی، ازدواج سیاسی، اصلاح ساختارهای رفاهی، بازتوزیع منابع و حتی بازسازی روابط پس از جنگ، تنش‌ها را در سطوح مختلف کاهش داده و با استفاده از قدرت نرم، زمینه برقراری نظم و عدالت و تثبیت ثبات اجتماعی و سیاسی را فراهم می‌کنند. هر چند محدودیت‌های ساختاری و الزامات پهلوانی گاه مانع تحقق کامل صلح می‌شود، اما بررسی نمونه‌های شاخص نشان می‌دهد که رویکرد صلح‌آفرین زنان، در بسیاری از موارد به نتیجه رسیده و توانسته است از بحران و خشونت جلوگیری کند. همچنین، یافته‌های این مقاله در بخش‌هایی با مفهوم «صلح مثبت» یوهان گالتونگ همسویی دارد. تلاش زنان برای ایجاد رفاه، بهبود روابط انسانی و اجتماعی و برقراری ثبات، فراتر از «صلح منفی» (صرفاً فقدان جنگ) است و به سوی ایجاد جوامع عادلانه و بدون خشونت ساختاری سوق پیدا می‌کند. تأکید بر استفاده از ابزارهای غیرخشونت‌آمیز و دیپلماسی نرم توسط زنان شاهنامه، با رویکرد صلح‌آمیز گالتونگ همخوان است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، این پژوهش فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع و مآخذ

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۰). *آواها و ایماها*. تهران: یزدان.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۴). *رستم و اسفندیار در شاهنامه*. تهران: معین.
- انصاف‌پور، غلام‌ضا. (بی‌تا). *حقوق و مقام زن در شاهنامه فردوسی*. تهران: وزرات فرهنگ و هنر.
- اکبری، منوچهر. (۱۳۸۰). «شایست و ناشایست زنان در شاهنامه». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*. شماره ۴۷-۴۶. صص: ۸۱-۶۱.
- بصاری، طلعت. (۱۳۵۰). *زنان شاهنامه*. تهران: انتشارات دانشسرای عالی.
- بهفر، مهری. (۱۴۰۱). «خوانش‌های دوقطبی معطوف به شاهنامه در تبیین دو مقوله زن و صلح». *ادب حماسی*. سال ۱۸. شماره ۲. صص: ۷۳-۸۹.
- حکیمی، محمود؛ حسنی‌تبار، کریم. (۱۳۷۰). *جهان‌بینی و حکمت فردوسی*. چاپ دوم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- خالقی مطلق، جلال. (۱۴۰۲). *زنان شاهنامه*. ترجمه فرهاد اصلانی. چاپ دوم. تهران: نگاه معاصر.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۹۳). *یادداشت‌های شاهنامه*. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه*. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- راکعی، فاطمه. (۱۳۸۶). «زنان سیاسی شاهنامه». *آیین*. شماره ۹. صص: ۵۳-۵۱.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۱). *نامورنامه (درباره فردوسی و شاهنامه)*. تهران: سخن.
- سرامی، قدمعلی. (۱۳۹۲). *از رنگ گل تا رنج خار (شکل شناسی داستان‌های شاهنامه)*. تهران: علمی و فرهنگی.
- علی‌نقی، حسین. (۱۳۹۰). «تحلیل شخصیت و نقش زنان در داستان‌های شاهنامه». *فصلنامه زن و فرهنگ*. سال ۳. شماره ۹. صص: ۵۹-۸۱.
- عمید، حسن. (۱۳۶۹). *فرهنگ فارسی عمید*. چاپ سوم. تهران: امیرکبیر.
- فاتحی، اقدس؛ حاجی رحیمی، فاطمه. (۱۴۰۲). «تطبیق گردیده در شاهنامه با آتنا در ایلباد». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*. سال ۲۰. شماره ۷۴. صص: ۱۳۸-۱۰۵.
- فاضلی، نعمت‌الله؛ رنجبر درخشیلر، جواد. (۱۴۰۳). *مکتب صلح ایرانی (مجموعه مقالات همایش مکتب صلح ایرانی)*. تهران: همرخ.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۶). *شاهنامه*. به تصحیح جلال خالقی مطلق. چاپ دوم. تهران: سخن.
- محمدزاد، میرعلی؛ نوروزی، محمدتقی. (۱۳۷۸). *فرهنگ استراتژی*. تهران: سنا.
- معین، محمد (۱۳۸۳). *فرهنگ فارسی*. یک جلدی. چاپ چهارم. تهران: معین.
- مهذب، زهرا. (۱۳۷۴). *داستان‌های زنان شاهنامه*. تهران: مرکز فرهنگی نشر قبله.
- موسوی، سید کاظم؛ خسروی، اشرف. (۱۳۸۷). «آنیما و راز اسارت خواهران همراه در شاهنامه». *پژوهش زنان*. دوره ۶. شماره ۳. صص: ۱۵۳-۱۳۳.
- نولدکه، تئودور. (۱۳۸۴). *حماسه ملی ایرانیان*. ترجمه بزرگ علوی. تهران: نگاه.
- هابرماس، یورگن. (۱۳۹۲). *نظریه کنش ارتباطی: عقل و عقلانیت جامعه، زیست جهان و نظام نقادی مفهوم کارکردگرایانه عقل*. ترجمه کمال پولادی. تهران: مرکز.
- ولی، وهاب. (۱۳۷۰). «جنگ و صلح». *مجله فرهنگ*. شماره ۹. صص: ۳۵۲-۳۰۱.
- پاک‌نیا، محبوبه. (۱۳۸۵). «خوانشی از زن در شاهنامه». *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*. سال ۴. شماره ۲. صص: ۱۴۱-۱۱۱.
- پورمجیدی فتح، مهدی؛ درخوش، سید فایض. (۱۴۰۱). «نقش آفرینی زنان در شاهنامه». *پژوهشنامه اورمزد*. شماره ۵۸. صص: ۳۱۸-۲۹۳.
- یحیی‌پور، مرضیه. (۱۳۸۶). «بررسی تطبیقی سیمای زنان در شاهنامه فردوسی و جنگ و صلح تولستوی». *پژوهشنامه علوم انسانی*. شماره ۵۴. صص: ۴۴۳-۴۶۲.
- یزدانی، زینب. (۱۳۷۸). *زن در شعر فارسی*. تهران: فردوس.
- Fisher, Roger., Ury, William., & Patton, Bruce. (2000). *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In* (2nd ed.). New York: Penguin Books.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research, *Journal of Peace Researc*, 6(3), 167-191.
- Galtung, J. (1985). Twenty-five years of peace research: Ten challenges and some responses, *Journal of peace research*, 22(2), 141-158.
- Kurtz, L. R., & Turpin, J. E. (Eds.). (2022). *Encyclopedia of violence, peace, and conflict*. (Vol 1, 3rd ed.). Academic Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Basic Books.

References

- 'Ali Naghi, H. (2011). "Analysis of the personality and role of women in Shahnameh". *Women and Culture Quarterly*, 3(9), 59-81. [In Persian]
- 'Amid, H. (1990). *Amid Persian culture*. (3rd ed.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Akbari, M. (2001). "Possible and impossible Women in Shahnameh". *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*. No. 46-47, 61-81. [In Persian]
- Bassari, T. (1971). *Shahnameh women*. Tehran: Higher University Publications. [In Persian]
- Behfar, M. (2022). "Bipolar readings focused on Shahnameh in explaining the two categories of women and peace". *Epic literature*. 18(2), 73-89. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23225793.1401.18.2.2.2> [In Persian]
- Dehkhoda, 'A.A. (1998). *Dictionary*. (2nd ed.). Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Fatchi, A., & Haji Rahimi, F. (2023). "Comparison of Gordiyeh in Shahnameh with Athena in the Iliad". *Mystical and mythological literature*, 20(74), 105-138. <https://doi.org/10.30495/mmlq.2024.708998> [In Persian]
- Fazeli, N., & Ranjbar Derakhshilar, J. (2024). *Iranian School of Peace (Proceedings of the Iranian School of Peace Conference)*. Tehran: Hamrokh. [In Persian]

- Ferdowsi, A. (2017). *Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, ed., 2nd ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Fisher, Roger; Ury, William; & Patton, Bruce. (2000). *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In* (2nd ed.). New York: Penguin Books.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research, *Journal of Peace Researc*. 6(3), 167-191.
- Galtung, J. (1985). Twenty-five years of peace research: Ten challenges and some responses, *Journal of peace research*. 22(2), 141-158.
- Habermas, J. (2013). *The theory of communication action: reason and rationality of society, the bio-world and the critical system of the functionalist concept of reason*. (K. Poladi, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Hakimi, M., & Hasanitabar, K. (1991). *Ferdowsi's worldview and wisdom*. (2nd ed). Tehran: Islamic Culture Publishing Office. [In Persian]
- Insafpoor, Gh. (No date). *The rights and status of women in Ferdowsi's Shahnameh*. Tehran: Ministry of Culture and Arts. [In Persian]
- Islami Nodoushan, M.'A. (1991). *Voices and Imaha*. Tehran: Yazdan. [In Persian]
- Islami Nodoushan, M.'A. (1995). *Rostam and Esfandyar in Shahnameh*. Tehran: Mo'in. [In Persian]
- Khaleghi Motlagh, J. (2014). *Shahnameh notes*. Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center. [In Persian]
- Khaleghi Motlagh, J. (2023). *Shahnameh women*. (F. Aslani, Trans., 2nd ed.). Tehran: Negah Mo'aser. [In Persian]
- Kurtz, L. R., & Turpin, J. E. (Eds.). (2022). *Encyclopedia of violence, peace, and conflict*. (Vol 1., 3rd ed). Academic Press.
- Mohammadnezhad, M.A., & Nowrouzi, M.T. (1999). *Strategy culture*. Tehran: Sana. [In Persian]
- Mohazzab, Z. (1995). *The stories of women in Shahnameh*. Tehran: Qeble Publishing Cultural Center. [In Persian]
- Mousavi, S.K., & Khosravi, A. (2008). "Anima and the secret of the captivity of the accompanying sisters in Shahnameh". *Women's Research*, 6(3), 133-153. [In Persian]
- Mo'in, M. (2004). Persian culture. (One vol., 4rd ed.). Tehran: Mo'in. [In Persian]
- Noldeke, T. (2005). *Iranian national epic*. (M. Bozorg Alavi, Trans.). Tehran: Negah. [In Persian]
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Basic Books. [In Persian]
- Pakniya, M. (2006). "Reading of a woman in Shahnameh". *Women's psychological social studies*. 4(2), 111-141. <https://doi.org/10.22051/jwsp.2006.1273>. [In Persian]
- Pourmajidi Fatah, M., & Darkhosh, S.F. (2022). "The role of women in Shahnameh". *Ormazd Research Journal*. No. 58, 293-318. [In Persian]
- Rake'i, F. (2007). "Political Women of Shahnameh". *Religion*. No. 9, 51-53. [In Persian]
- Sarrami, Gh.'A. (2013). *From the color of flowers to the suffering of thorns (formation of Shahnameh stories)*. Tehran: 'Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Vali, W. (1991). "War and Peace". *Journal of Culture*. No. 9, 301-352. [In Persian]
- Yahyapour, M. (2007). "A Comparative Study of Women's Image in Ferdowsi's Shahnameh and Tolstoy's War and Peace". *Journal of Humanities*. No. 54, 443-462. [In Persian]
- Yazdani, Z. (1999). *Woman in Persian poetry*. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Zarrinkoub, 'A.H. (2002). *Namvarnameh (about Ferdowsi and Shahnameh)*. Tehran: Sokhan. [In Persian]